

Демографски преглед

Београд

Година VIII

Број 23/2007

НЕДОВОЉНО РАЂАЊЕ ДЕЦЕ : ФЕНОМЕН КОЈИ УПОЗОРАВА

Одређење

Рађање деце као позитивна природна компонента непосредно утиче на ревитализацију обима становништва и његове старосне структуре. Оно врши ове две важне демографске функције само ако његов ниво задовољава најмање потребе простог обнављања становништва. Отуда, било који ниво рађања који онемогућава да оно врши ове две функције је недовољно рађање, које раније или касније води у депопулацију и прекомерно старење. Критичност недовољног рађања је тим већа, што је оно дубоко условљен, самим тим дугорочан феномен и што је, у условима ниског нивоа морталитета становништва, основни природни динамичан фактор демографских промена.

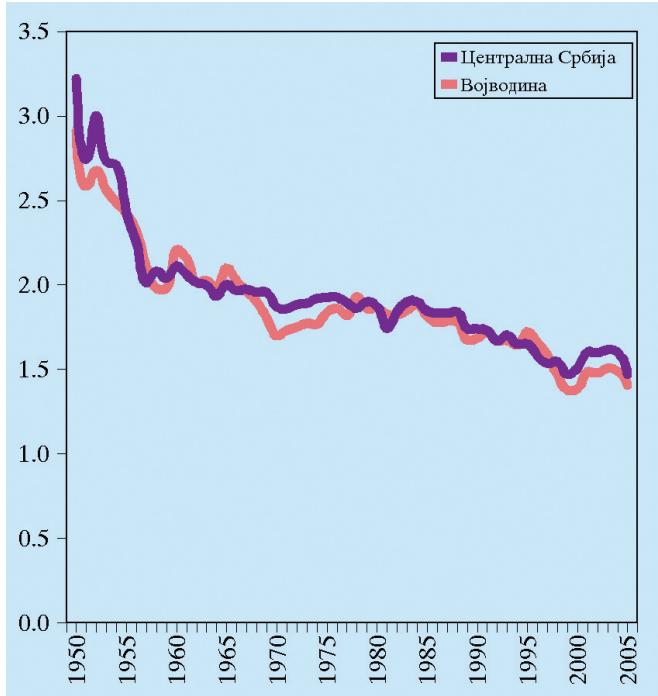
Недовољно рађање, поред непосредних утицаја на демографски развигак, делује и посредно, што га чини још критичнијим фактором. Ову врсту утицаја оно врши преко старосне структуре укупног становништва, пошто у условима све већег старења становништва општи морталитет расте и тиме додатно смањује ефекте и онако ниског и недовољног рађања. Осим тога, трагови недовољног рађања у старосној структури дуго трају, тако да и у условима пораста репродукције до потреба простог обнављања, депопулација и старење становништва се једно време настављају. Важност овог утицаја је тим већа што губици у броју становника настали за време депопулације не могу да се надокнаде достизањем нивоа репродукције који обезбеђује просто обнављање, већ само уколико ниво репродукције становништва одређено време буде изнад потреба простог обнављања.

Досадашње тенденције

Рађање деце далеко испод потреба простог обнављања становништва обележава и демографски развој и демографски моментум Србије. И Централна Србија и Војводина су се са феноменом недовољног рађања суочиле још средином прошлог века (графикон 1). Већ у 1971. години стопа укупног фертилитета била је за око 15% нижа од потреба за замене генерација у Централној Србији, односно за готово 20% у Војводини. У том интервалу вредности стопа се углавном стабилизују у следеће две деценије на оба подручја.

Нисконаталитетна подручја Србије у деведесетим годинама XX века карактерише јасан пад рађања. У Централној Србији стопа укупног фертилитета између 1991. и 1999. опала је са 1,73 на 1,40, а у Војводини са 1,72 на 1,43 детета по жени. У 2000. и 2001. години ниво рађања у Централној Србији и Војводини бележи лагани раст, а у периоду 2001–2004. је стабилизован. У 2005. години на оба подручја се региструје јасан пад нивоа рађања који је делимично условљен променом методологије.

Графикон 1. Стопа укупног фертилитета,
Централна Србија и Војводина, 1950–2005.

Другим речима, ниво рађања је чак 30% испод потреба простог обнављања становништва, када се Србија посматра као целина (ван подручја Косова и Метохије), што значи да ће следећа генерација жена бити за готово једну трећину мања по броју у односу на садашњу. Но и поред тога, стопа укупног фертилитета у Србији са вредношћу од 1,45 је изнад европског просека који износи 1,4 детета по жени (Pison, 2005).

Наиме, све европске земље изузев Албаније су се суочиле са феноменом недовољног рађања (Council of Europe, 2005). Најнижи ниво рађања међу европским земљама у 2004. години бележе земље у транзицији социо-економског система, Белорусија, Чешка, Украјина, Словачка и Руска Федерација, и земље Јужне Европе, Грчка, Шпанија и Италија (око 40% испод потребе просте замене генерација). Највише пак стope, када се изузме Албанија у којој је рађање на нивоу потреба, бележе Ирска и Француска заједно са земљама Северне Европе, Норвешком, Финском, Данском и Шведском (између 8% и 17% испод потребе просте замене генерација).

Феномен недовољног рађања деце је законит процес који није успело да избегне ниједно развијено друштво. Но, недовољно рађање деце није реалност само у развијеним земљама и не само западне цивилизације. Данас се, шта више, 61 земља суочава са рађањем деце испод потреба просте замене генерација (Shamie, 2004). Велика већина истраживача, не само пре педесет, већ и пре двадесет пет година, како Фридман (Freedman, 1992) подвлачи, није предвидела достигнуте промене репродуктивног понашања и нивоа fertiliteta.

Детерминистичка основа

У основи савременог репродуктивног понашања налазе се неки од битних фактора који су део наше цивилизације, било да представљају њена позитивна достигнућа или њене изразите слабости. Тако су, између остalog, на једној страни еманципација и индивидуализам, нуклеарна породица и измене положај жене и деце у њој, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, либералан закон о абортусу и доступност ефикасне контрацепције, а на другој материјалистичка свест са потрошачким менталитетом и лични живот, разуђенији него икада раније. У новом систему вредности родитељство је задржало високо место. Но, изменила се његова суština. Неегзистенцијална основа вредности детета постаје одредница репродуктивног понашања, јер се остварује са једним или двоје деце.

Истовремено, у условима када је рађање деце ослобођено моралног и егзистенцијалног притиска постало ствар наизглед слободног избора појединца, данашње друштво није путем својих институција покушало да непосредно утиче на формирање висине социјалних норми о броју деце, нити је својим механизмима омогућило да равноправна животна опција буде рађање уопште, а поготово рађање троје, или четворо деце.

Структурне препреке, као што су незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, нездовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга су, пак, биле важан фактор недовољног рађања деце у свим социјалистичким земљама, укључујући и Србију. Значај набројаних структурних препрека је и данас посебно изражен у овим земљама које су ушли у процес транзиције социо-економског система, а њима су приододати и нови елементи могуће

индивидујалне пасивизације као што су, на пример, осећање несигурности и социјални маладаптациони синдром на измене вредности и норме.

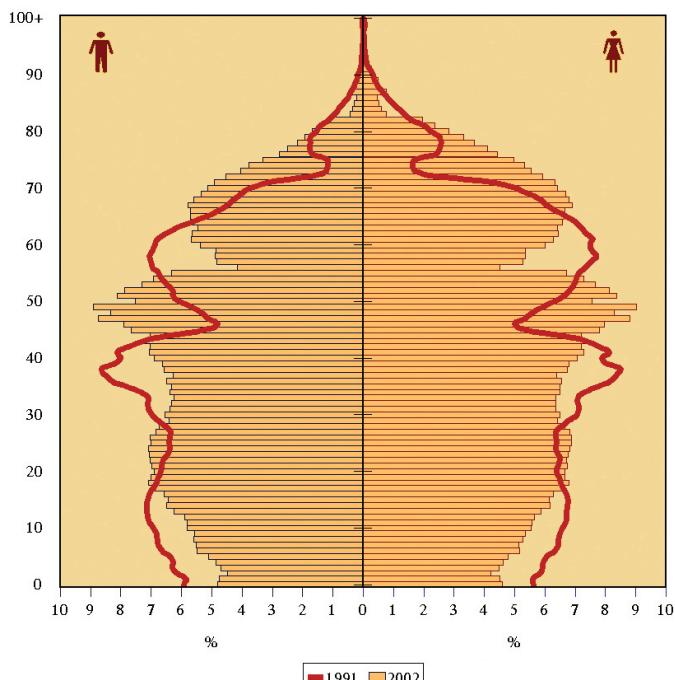
Психолошка и емотивна цена и препреке, пак, везане за оба вида контроле рађања нису изражене. Морално и етичко прихватавање ограничавања рађања, либералан закон о абортусу и једноставна и сигурна метода прекида трудноће, правна регулатива стерилизације као и доступност високо ефикасне контрацепције су реалност. Отуда се улога контроле рађања не може свести само на инструменталну природу, јер сазнање о доступности ефикасне контроле рађања која није штетна по здравље учествује као један од елемената при стварању репродуктивних мотива, ставова и норми.

Фундаментална достигнућа у технологији која су омогућила одвајањеекса од прокреације су, такође, истовремено и инструментални и детерминишући фактор за многе социјалне промене, пре свих оне везане за статус жене и односе међу партнерима.

Далекосежне последице

Ниво рађања деце испод потребе замене генерација који траје више деценија је основни покретач депопулације и наглашеног старења становништва Србије. Наиме, становништво Централне Србије и Војводине се од 1992. односно 1989. године више не обнавља природним путем, а у 2005. години стопа природног прираштаја износи -4,3 односно -5,5 промила. Апсолутно посматрано, број умрлих у Централној Србији је у 2005. години за 23.525, а у Војводини за 11.066 лица већи од броја живорођене деце.

Графикон 2. Становништво по старости и полу, Србија (без Косова и Метохије), 1991. и 2002.

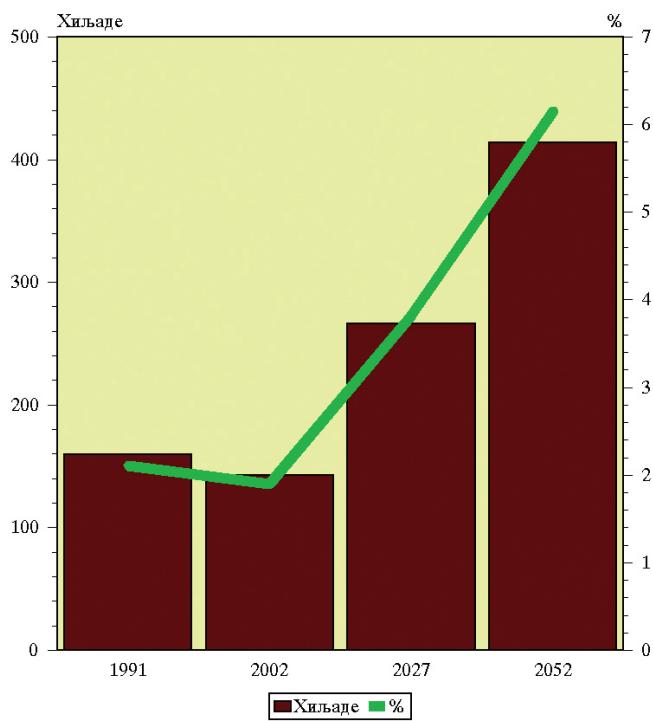

Централна Србија и Војводина спадају и у подручја где је демографски процес старења достигао велике размере. Према резултатима пописа из 2002. године више од 900.000 лица у Централној Србији и око 300.000 лица у Војводини, односно шестина становништва обе популације, стара је 65 и више година (графикон 2) што сврстава Србију међу најстарије земље на свету (Kevin, Velkof, 2001).

Резултати пројекција указују да ће се процес популационог старења континуирано наставити у првој половини XXI века и да ће се број особа старих 65 или више година у Србији повећати за трећину у 2052. години, а удео у укупном становништву ће се, у зависности од варијанте, кретати од 18,7 % до 27,5 % (Пенев, 2004).

Нарочито интензивно ће бити старење популације старих (графикон 3). Према средњој варијанти пројекција број особа старих 80 или више година за пола века ће се утростручити и представљаће четвртину укупног броја старих, односно удео најстаријих лица ће се у укупној популацији повећати са 1,9 колико је износио 2002. на 6,2% 2052.

Графикон 3. Стари 80 или више година, Србија (без Косова и Метохије), 1991–2052.

Последице недовољног рађања у развијеним земљама се могу добро сагледати када се Европа посматра као целина. Наиме, из демографског угла, Европа са 730 милиона становника 2005. године је у глобалном контексту маргиналне величине. Удео европске популације у светском становништву износи само 11,3%. Неупоредиво важније демографско ограничење Европе је старост њеног становништва. Наиме, Европа је модерно старо друштво са преко

100 милиона становника, односно шестином становишиштва, старог 65 или више година.

Према средњој варијанти пројекција Уједињених нација, у Европи ће се током наредних деценија смањивати број становника и интензивираће се процес популационог старења. Тако, средином овога века, 2050. године, број становника ће се смањити на чак 653 милиона, а готово сваки трећи становник Европе (29,2%) биће стар 65 или више година, односно сваки десети Европљанин имаће 80 и више година (United Nations, 2005).

Политички одговор

Човечанство мора да тражи одговор на проблем недовољног рађања имајући у виду последице које оно доноси на макро нивоу. Одговори религијског или правног притиска не одговарају ни нивоу развоја нити су довољно ефикасни, а нова етика у условима многих интелектуалних система није универзалног типа. Не може се ни очекивати да ће *homo sapiens* као рационално биће пронаћи одговор у блиској будућности, јер је потребно време, које се мери не годинама већ деценијама, да се спонтано формира групни, рационалан одговор на недовољно рађање. Отуда је политички одговор неопходан.

Питање одговора на проблем недовољног рађања је, међутим, изузетно сложено услед недостатка сазнава у погледу достизања нивоа рађања потребног за обнављање генерација. Искуства развијених земаља указују да, без обзира на значајне разлике у економским, друштвено-политичким и вредносним системима, као и институционалној основи популационе политици, постоји значајан степен униформности у погледу циљева, правца мера, као и дефинитивног израза примењених мера (Рашевић, Петровић, 1996).

Данас је у највећој мери присутан индиректан приступ којим се, преко политичке подршке породици, односно низа релевантних социјалних политика (социјална сигурност, становање, запошљавање), експлицитно или имплицитно тежи стварању услова који би могли стимулативно утицати на рађање. Он је резултат отпора директном уплитању политици у сферу репродуктивног понашања индивидуе.

Процењује се да је максимални ефекат политичке подршке породици пораст завршеног фертилитета до 10%, што је у условима изузетно ниског нивоа рађања недовољно. Разматрање разлога везаних за изостајање већих ефеката указује да политички одговор мора бити интензиван, целовит, истраживачки, директан, дугорочан, стратешког типа.

У том смислу битно је, поред класичних мера популационе политике везаних за ублажавање економске цене подизања детета и усклађивање рада и родитељства, спроводити и читав низ посебних мера у циљу снижавања психолошке цене материнства, промоције репродуктивног здрављаadolесцената, борбе против неплодности, односно за здраво материнство, популационе едукације и активирања локалне самоуправе.

ЖЕНЕ И ОБНАВЉАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Репрезентативно истраживање о узроцима великог броја абортуса у Београду је садржало и питање које је гласило – да ли мислите да је недовољно обнављање становништва Централне Србије озбиљан проблем? Издвојили смо карактеристична размишљања:

„Да, проблем број један”, (кафе куварица, 35 година, деветнаести абортус).

„Биће још тежи проблем ускоро”, (трговац, 22 године, први абортус).

„Све сами старци остадоше у Србији”, (спремачица, 33 година, трећи абортус).

„Најтежи проблем. Старимо као народ, изумрећемо”, (технички секретар, 35 година, трећи абортус).

„Као Хазари ћемо нестати. Нема нам будућности”, (банкарски службеник, 39 година, пети абортус).

„Да, али је то економски проблем. Да има паре било би и деце”, (лаборант, 37 година, осми абортус).

„Само друштво је криво. Ја бих, на пример, родила ово дете када би породиљско одсуство трајало две године. Овако не могу. Већ сам родитељима увалила да ми чувају дете од годину дана”, (новинар, 34 године, четврти абортус).

„Друштво је пре свега криво. Запослиш се касно, а од родитеља се одвојиш са 50 година”, (банкарски службеник, 31 година, први абортус).

„Друштво ништа не чини. Жена све проблеме у овом друштву треба сама да реши”, (секретарица, 30 година, први абортус).

„Очигледно су економски разлоги јачи од националних”, (професор, 37 година, пети абортус).

„Друштво је пре свега криво. Ја имам троје деце, а једнособан стан. Допринео је сигурно доста и наш менталитет. Дете мора све да има што и његови другови. Разне „мастерсе” и „барбике” сви купујемо деци. Такође, и егоизам жене је важан фактор. Свим мојим другарицама је најважнија каријера”, (асистент на факултету, 36 година, трећи абортус).

„Јесте озбиљан проблем, али је то тенденција у целом развијеном свету”, (студент социологије, 23 године, први абортус).

Из забележених размишљања се види да жене феномен недовољног рађања деце вреднују као проблем, и то тежак проблем, пре свега јер су им јасне дугорочне последице садашњег репродуктивног модела. Неке жене су, подстакнуте питањем које очигледно сматрају важним, износиле и узроке таквог стања задржавајући се на личним разлогима нерађања другог или трећег детета или шире осветљавајући овај проблем. У размишљањима о настанку проблема везаног за биолошко обнављање становништва економски фактори доминирају. Ово охрабрује, јер се чини да то пружа основе за спровођење стимулативних мера популационе политике. Неке од мера жене и саме предлажу, индиректно или директно. Битно је још истаћи да већина анкетираних жена, које су се одлучиле да прекину садашњу трудноћу, не види своју улогу у решавању проблема који идентификују као тежак. Друштво је то од кога се пуно очекује, што је вероватно условљено и вредносним системом који је социјализам развијао.

Извор: Мирјана Рашевић, *Ка разумевању абортуса у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 1993.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ПЕНЕВ, Г. (2004). „Нова демографска слика Србије”, *Унапређење социо-економског положаја старијих у Србији* (Београд: Економски институт).
- РАШЕВИЋ, М. и М. ПЕТРОВИЋ (1996). *Искусства по-популационе политике у свету*, (Београд: Институт друштвених наука).
- COUNCIL OF EUROPE (2005). *Recent Demographic Developments in Europe* (Strasbourg: Council of Europe Publishing).
- FREEDMAN, R. (1992). “The Role of Family Planning Programmes as a Fertility Determinant”, *Family Planning Programmes and Fertility*, (Oxford: Clarendon Press).

KEVIN, K. & V. VELKOF, (2001). *An Aging Word: 2001* (Washington DC: U.S. Census Bureau, U.S. Goverment Printing Office).

PISON, G. (2005). Tous les pays du monde, *Population et Sociétés*, Numéro 414.

SHAMIE, J. (2004). “Low Fertility: Can Governments Make a Difference”, *Annual Meeting Population Association of America*, 4 April, Boston.

UNITED NATIONS (2005). *World Population Prospects: The 2004 Revision* (New York).

Др Мирјана Рашевић